

UO‘K: 398.2(045)

USMON AZIM SHE‘RIYATIDA LIRIK QAHRAMON TABIATI

ПРИРОДА ЛИРИЧЕСКОГО ГЕРОЯ В СТИХОТВОРЕНИЯХ УСМОНА АЗИМА

THE NATURE OF THE LYRICAL HERO IN THE POETRY OF USMON AZIM

Sultonqulova Feruza Bobonazarovna

Termiz davlat universiteti, katta o‘qituvchi, PhD

Annotatsiya

Ma‘lumki, lirik turdagi asarlarda lirik qahramon mavjud bo‘ladi. Ya‘ni she‘rda ijodkor ruhiyatining turli kechinmalari, his-tuyg‘ulari lirik qahramon orqali ifodalanadi. Adabiyotshunoslikda lirik qahramonni ijodkor “meni” bilan bog‘liq o‘rganish muhim masalalardan hisoblanadi. Ushbu maqolada Usmon Azim she‘riyatida lirik qahramon masalasi va lirik “men” tabiati haqida so‘z yuritiladi. Shoirning ayrim she‘rlari asosida lirik qahramon tabiati, ijodkor ruhiyati bilan uyg‘unligi yoritiladi. Uning ijroviy lirikaga mansub bo‘lgan ayrim she‘rlarida lirik qahramonda ijodkorning fazilatlarini singdirilgani badiiy tahlil etiladi. Lirik qahramon tabiatini tadqiq etish shoir she‘riyatining poetikasini o‘rganishda muhim o‘rin tutishi aniqlanadi.

Аннотация

Известно, что произведения лирического типа имеют лирический характер. То есть в стихотворении через лирического героя выражаются различные переживания и чувства психики творца. В литературоведении важным вопросом считается изучение лирического героя по отношению к творческому «Я». В данной статье рассматривается вопрос о лирическом герое и природе лирического «Я» в поэзии Усмана Азима. На основе некоторых стихотворений поэта будет подчеркнута природа лирического героя, гармония с духом творца. В некоторых его стихотворениях, относящихся к исполнительской лирике, художественный анализ показывает, что в лирическом герое заложены качества творца. Определено, что изучение характера лирического героя занимает важное место в изучении поэтики поэты.

Absract

It is known that lyrical works have a lyrical character. That is, in the poem, various experiences and feelings of the creator's psyche are expressed through the lyrical hero. In literary studies, the study of the lyrical hero in relation to the creative "I am" is considered an important issue. This article discusses the issue of the lyrical hero and the nature of the lyrical "I am" in Usman Azim's poetry. Based on some of the poet's poems, the nature of the lyrical hero, harmony with the spirit of the creator will be highlighted. In some of his poems belonging to performance lyrics, artistic analysis shows that the qualities of the creator are instilled in the lyric hero. It is determined that the study of the nature of the lyrical hero occupies an important place in the study of the poetics of the poet's poetry.

Kalit so‘zlar: lirik qahramon, lirik men, lirik subyek, lirik obyekt, ijodkor, erk, badiiy obraz, uslub

Ключевые слова: лирический герой, лирическое “Я”, лирический субъект, лирический объект, творец, персонаж, художественный образ, стиль.

Key words: lyrical hero, lyrical self, lyrical subject, lyrical object, creator, character, artistic image, style

KIRISH

Ma‘lumki, epik va dramatik asarlardagi kabi lirik turda ham qahramon mavjud. Ya‘ni she‘r ijodkor ruhiyatining turli kechinmalari, his-tuyg‘ulari va kayfiyatining mahsuli sifatida yaratilarkan, albatta, unda lirik qahramon bo‘ladi. Shoir va u tasvirlayotgan qahramon o‘rtasida o‘ziga xos bog‘liqlik kuzatiladi. Shu ikkisining ruhiyati sintezidan vujudga kelgan umumlashma inson obrazi “lirik qahramon” deb nomlanadi. Ko‘p vaqtlar davomida lirik asarlarda lirik qahramon masalasi lirik subyek, lirik men kabi istilohlar bilan ham yuritilgan. She‘rda lirik qahramon tabiati botinida eng avvalo shoir ruhiyati aks etadi.

ADABIYOTLARNING TAHLILI VA METODOLOGIYA

Akademik Izzat Sulton “Lirik qahramon – lirik asarda kechinmalari tasvirlanayotgan kishi shoirning umumjamiyat uchun qimmatli his va fikrlarini tashuvchi shaxsdir. U shoir shaxsi bilan estetik idealning quymasidir” [1:] deb lirik qahramonni ta‘riflaydi. Lirik qahramon haqida “Lirik asarlarda asosiy qahramon bitta u monologik nutq egasi “men” dir” [2] deb ta‘kidlanadi “Adabiy turlar va janrlar” kitobida.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Shoir Usmon Azim ijodida ijroviy lirikaga mansub bo'lgan ko'plab she'rlar uchraydi. Uning bunday she'rlarda lirik qahramonning tabiati aniq namoyon bo'ladi. Adabiyotshunos olim D.Quronov bu haqida shunday yozadi: "XX asrning 60-yillaridan boshlab, 70-80 yillar she'riyatida tarixiy shaxslar tilidan yozilgan ijroviy she'rlarning ko'payishi kuzatildi, Bu narsa bir tarafdin milliy o'zlikni anglashga intilishning boshlangani bilan, ikkinchi tarafdin, bu xil she'rlarning "so'z aytish"ga nisbatan kengroq imkoniyat yaratishi bilan izohlanishi mumkin. Shoirlarimiz mavjudlikning mangu muammolari, millat va yurt taqdiri masalalari, jamiyatning joriy holatini ajdodlar ko'zi bilan ko'rish, baholashga intiladilar" [3].

NATIJA VA MUHOKAMA

Usmon Azim she'rlari mavzulari rang-barang, obrazlar jihatidan ko'lamdor. Uning she'rlari sermazmun, betakror badiiy kashfiyotlar, xalqona ohanglar, chuqur falsafiy fikrlar va samimiy tuyg'ular izhoriga boy. Shoirning lirik qahramoni esa jo'shqin, murosasiz va "o'z-o'ziga savol berishni" xush ko'rgan, goh "Bog'lardan kelgan she'rlar" orasidan, goh "Alpomish" dostoni qahramonlari, goh Hamlet, goh Elbek baxshi tilidan Haqiqat va Haq so'zni baralla aytadigan – shijoatli, mard va fidoiy. Rus shoiri B.Pasternak "Ijod – asli fidoyilikdir" deb yozadi. Usmon Azimning o'zi ham fidoiylik bilan xalqimiz, adabiyotimiz yuksalishiga xizmat qilib kelayotgan yuksak iste'dod sohibidir. Uning lirik qahramoni "*Men Usmon emasman, Alpteginman men, Enasoy bag'rida to'lg'ongan g'oya*", deya o'zini o'zbekning tarixini tosh bitiklarga o'yib yozgan ajdodlarning davomchisi ekanidan faxrlanadi. Alpomish tilidan haqiqiy vatanparvarlik bilan butun elning ayollariga nasihat qiladi: "*Bolamga, "Vatan" de ilk bora.*" Shoirning lirik qahramoni bir she'rida nihoyatda shijoat va qat'iyatli: "*Har bitta satrimga Haqiqat, Vijdon, Ishq, Dunyo, Vatanning ko'zi-la boqdim!*". Yoki "*Faqat o'zlik ozod sohildir. Erk – azobdan uchgan g'azabmas, Erk – g'ussadan uchgan aqlidir*". Munaqqid e'tirof etganidik: "Shoir she'rlarida Vatan obraziga parallel ravishda Erk obrazi ham yashaydi. Lirik qahramon maydalashgan, Bo'lingan, "Misqol-misqol erk"ni tan olmaydi, unga "Erk kerakdir Butunligicha". Chindan ham Usmon Azimning lirik qahramoni tanlagan yo'lida qaytmaydigan, o'zini ayamaydigan jasur inson qiyofasida namoyon bo'ladi. U uyqusiraganlarga, loqaydlarga, e'tiqodsizlarga ashaddiy yov! Shu boisdan Usmon Azim she'rlarining xulosalari nihoyatda baquvvat, zalvorli, hayqiriq, jonkuyarlik, iztirobdan iborat" [4]. Shoirning lirik qahramoni o'zi yashab turgan davrga shunchaki ko'z tashlamaydi. Mustabid tuzumning bor kirdikorlari, jamiyatda yuz bergan voqealarga munosabat, erk va ozodlik orzusi, haqiqatga tashnalik, yolg'on tuzum va yolg'onning o'zidan nafrat uning lirik qahramoni tabiatiga xos xususiyatlardandir. U lirik qahramon tilidan nafaqat davrni, balki unda yashayotgan Inson faoliyatini ham ayovsiz taftish qiladi. Shiddatkor misralarida shoir Haqiqatni yozadi, Yolg'onlardan yuz buradi.

Bu yolg'on chaqqondir,
Bu yolg'on – chapdast.
Qochdingmi – quvonib,
Quvishni qo'ymas,
Bu yolg'on – fitnachi
Qochdingmi yomon,
O'zini botir deb qiladi e'lon.
Bu yolg'on aqlli,
Bu yolg'on ayyor.
Kurashchi deb o'zini
Atashga tayyor [5:230].

She'rdin lirik qahramon kuzatuvchi subyek bo'lib, o'zining atrofda yashayotgan insonlarning asl qiyofasida Yolg'on borligini fosh qiladi. Hatto "Ko'ngilchan odam"ning yolg'ondan qochishini ham oddiy qabul qilmaydi: "To'xta! Rahming kelsin o'zing o'zingga G'ijini bir qara Yolg'on ko'ziga". Afsuski, *chapdast, chaqqon, fitnachi, sotqin, aqlli, ayyor, kurashchi* – kimsalar o'z manfaati yo'lida hamma ishga "tayyor"ligini o'tkir kinoya bilan tilga oladi. *Yolg'on* metaforasini qo'llash orqali jamiyatdagi bunday insonlarning asl qiyofasini o'quvchi anglaydi. Demak, ushbu she'rdin jamiyatni nopoklikka yuz tuttirgan yolg'onchi va manfaatparast insonlar lirik obyekt qilib olinadi. Shoir ularning botinidagi qusur va illatlarga shunchaki ko'z yumib qo'ymaydi, uning lirik qahramoni jamiyatdagi yolg'onchilik illatini o'tkir kinoya bilan fosh etibgina qolmay, undan nafratlanishi ham sezilib turadi.

Usmon Azim she'rlarida erkka talpinish, Haqiqatni izlash, yolg'ondan nafrat bejiz emas. Chunki, u she'riyatga kirib kelgan o'tgan asrning 70-yillarida yurtimizda mustabidlik hukm surar, tengsizlik loqaydlik, madhiyabozlik va qog'ozbozlik kabi illatlar qusur topib borar, bunga qarshi bosh ko'tarmoq esa xalqni erkparvar g'oyalarga yetaklovchi qalami o'tkir, vijdoni pok va ezgu niyatli ijodkorlar zimmasiga tushgan asosiy vazifaga aylanib ulgurgan edi. Bu g'oyalarni shoir "Brut", "Gladiator", "Turmush manzaralari", "Suflyor monologi" "Ballada", "Bu joy teatrmas" she'rlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Brut she'ridagi lirik qahramon tabiatida vatanparvarlik, haqparastlik bilan birga xoinlarga nafrat tasvirlanadi:

Padarimni Pompey o'ldirdi.
Ko'ksimda o'ch tursa-da muzlab,
Vatanimni suyгани uchun,
Men Pompeyga qilaman xizmat.
Sezar, Vatan o'ynashing emas
Sezar, Vatan onadir faqat.
Volidani e'zozlamoq farz,
Ammo xo'rlash og'ir qabohat[5].

Lirik qahramon tilidan shoir mustamlaka yurtda Sezar kabi buyuk bo'lsa-da, "Do'st-yorlaring el ko'ziga cho'g' bosganda jim qarab turgan" "vatansizlar" qiyofasini fosh etib, El-yurtni sotish "eng mudhish" gunohligini ta'kidlaydi. Afsuski, jamiyatda el-yurt manfaatidan o'z manfaatini ustun qo'yuvchi nafs meshchanlar hamma davrlarda uchragan.

Shoirning Erk va Ozodlik g'oyalari ilgari surilgan "Abdulla Qodiriy", "Usmon Nosirning so'nggi tushi", "Oybekning so'nggi she'ri", "Maqsud Shayxzoda", "Bazm", "Cho'lpon", "Cho'lpon. Sevgi", "Fayzulla Xo'jaev monologi" kabi ishe'rlaridagi lirik qahramon sifatida bir qarashda XX asr o'zbek adabiyoti tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk siymolari turgandek taassurot uyg'otadi. Biroq shoir bu ulug' vatandoshlarimizning achchiq qismatida o'z zamonasida ham bo'layotgan sotqinliklar, erksizlik va adolatsizlikka qarshi isyon ko'taradi. Ayniqsa, Cho'lpon fojeasi tasvirlangan "Bazm", "Cho'lpon", "Cho'lpon. Vatanni sevmok", "Cho'lpon. Sevgi" kabi she'rlarida lirik qahramon tilidan mash'um davr qatag'on siyosatining mudhish kirdikorlarini fosh qiladi. "Bazm" she'rida lirik qahramon o'sha siyosatdan nohaq mahv etilgan siymolar bilan suhbat quradi: "Kim u yuraklarni itga talatgan? Men ham bu talonda turibman dilgir – Paymonni teng berdi bizga yaratgan, Yo rab!.. Hammamizning qotilimiz bir..." [5].

Yoki Cho'lpon tilidan yozganidek:
It akkillab aylanar hushyor,
Bosar xavfni unutgan kasni.
Men shu holda yashadim bedor –
Ko'rmaganday yovuq qafasni.
Dilda bunyod so'zlarim – "yo haq!"
Oqibatda sig'di nafasga.
Men qo'rquvni rad etdim mutlaq,
Va ozodlik qurdim qafasda[6].

"Qafas" ichra Ozodlik qurish nafaqat Cho'lpon uchun, balki shoir uchun ham xos edi. Bu fojeani anglagan shoir o'z kechinmalarini, kezi kelganda aytish mumkinki, joniga dard solgan iztiroblarni lirik "men"ida ifodalashga jur'at topadi. Lirik qahramon tilidan o'z iqroriga keltiradi: "Zamonning botinu zohirigacha, Ko'rib anglab yetdi zukko she'riyat". Shu o'rinda shoir ijodini o'rgangan adabiyotshunos olim Tohir Shermurodov aytganidek "Ma'lum bir she'riyatning istalgan jihati tadqiqi ham "men"ni sinchkov kuzatish, o'rganish bilan bo'ladi. "Men"ga doir hukm-xulosalar — lirik qahramonga, demakki, shu she'riyat, uning ijodchisiga baho. "Men" bilan, uning bayon etish manerasi bilan tanishuv va "muloqot", shuningdek, uni ilmiy-nazariy tadqiq etish adabiyot ilmidagi doimo dolzarb, ahamiyatli ish"[7]dir.

Uning lirik qahramoni zamondoshlariga qarata o'z yuragini baxshida etishga tayyor turadi.
Nima ham berardim men senga dunyo,
Sening bozorlaring boyvuchcha kelin.
Dunyo bozorlari odamlariyo
Oling yuragimni sotgani keldim.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Shoirning lirik “men”i “ulkan” isyonkor “yuragi” qusur va illatlarni sig‘dirolmaydi, har qanday nohaqliklarga qarshi turadi va loqaydlikni aslo hazm kilolmaydi. Yuraklarning osmon kabi yuksalishini, barcha yomonliklardan xoli bo‘lishini orzu qiladi. Hattoki, uning haqiga hech narsa tilamaydi, faqat osmon kabi “yuksaklik”ni istaydi.

Sizdan so‘ramayman haqiga osmon,
Faqat osmon kabi yuksaling, axir [5].

Insoniy komillika erishish hazrat Alisher Navoiy asarlarining bosh g‘oyasi edi. Shoir ham lirik qahramoni tilidan “Osmon kabi yuksaklik” – komil insoniylikni orzu qiladi. Ayni uning ulkan yuragi – “yurakni mayda-maydalab” olishga o‘rganib qolgan odamlarni kechiradi, o‘quvchi shoirni go‘zal insoniy fazilatlar va tuyg‘ular sohibi sifatda ham qadrlaydi. Shu bois munaqqid Qozoqboy Yo‘ldoshev shoir she‘rlarining lirik qahramonini “...yuksak rahmoniy tuyg‘ularga intilgan, faqat yaxshilik istagan, ezgulikka jonini bag‘ishlashga tayyor shaxs” [8] deb baholaydi. Insoniy komillikka da‘vat qilingan yuqoridagi she‘rda lirik “men” tabiatidagi asosiy fazilatlar shoirning ham to‘laqonli o‘zligini namoyon ettiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Usmon Azim she‘rlarida lirik qahramon tabiatini uning lirik “men”i bilan bog‘lab o‘rganish shoir ijodining yangi qirralarini aniqlashga hamda shoir poetikasini tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sulton I. (2005) Adabiyot nazariyasi – T.: “O‘qituvchi” NMU, 262.
2. Adabiy tur va janrlar. 3 jildlik. II jild. Lirik. (1992) – T.: Fan, 63.
3. Quronov D. (2018) Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: “Navoiy universiteti”, 395.
4. Solijonov Y. (2013) Ko‘zgidagi hayot: adabiy-tanqidiy maqolalar, suhbatlar. T.: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 89.
5. Usmon Azim. (1995) Saylanma. – T.: Sharq, 230.
6. Usmon Azim (2010) Fonus. – T.: Sharq, 61.
7. Shermurodov T. 2009. Jozib sehr izlab. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi, – 160.
8. Yo‘ldoshev Q. (2018) So‘z yolqini. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 77.